

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**ŠTIRI VELIKE GOSPODARSKE KRIZE NA
SLOVENSKEM**

Ljubljana, september 2010

NINA JAMER

IZJAVA

Študentka Nina Jamer izjavljam, da sem avtor/ica tega diplomskega dela, ki sem ga napisal/a pod mentorstvom dr. Maksa Tajnikarja, in da dovolim njegovo objavo na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

KAZALO

UVOD.....	1
1 FINANČNO-GOSPODARSKA KRIZA	1
1.1 OPREDELITEV GOSPODARSKE KRIZE	1
1.2 OPREDELITEV FINANČNE KRIZE	5
1.3 VPLIV FINANČNE KRIZE NA GOSPODARSKO KRIZO (TRANSMISIJSKI MEHANIZEM).....	7
2 ANALIZA NAJPOMEMBNEJŠIH KRIZ NA SLOVENSKEM	9
2.1 KRONOLOŠKI PREGLED.....	9
2.2 FINANČNA KRIZA 1873–1876	11
2.2.1 <i>Značilnosti obdobja in potek krize</i>	11
2.2.2 <i>Vzroki</i>	12
2.2.3 <i>Načini reševanja</i>	12
2.3 VELIKA KRIZA 1929–1933	13
2.3.1 <i>Značilnosti obdobja in potek krize</i>	13
2.3.2 <i>Vzroki</i>	14
2.3.3 <i>Načini reševanja</i>	14
2.4 TRANZICIJSKA KRIZA 1989–1994.....	15
2.4.1 <i>Značilnosti obdobja in potek krize</i>	15
2.4.2 <i>Vzroki</i>	17
2.4.3 <i>Načini reševanja</i>	17
2.5 FINANČNO-GOSPODARSKA KRIZA 2009	20
2.5.1 <i>Značilnosti obdobja in potek krize</i>	20
2.5.2 <i>Vzroki</i>	21
2.5.3 <i>Načini reševanja</i>	21
3 RAZPRAVA IN SKLEP	24
LITERATURA IN VIRI.....	26

KAZALO SLIK

<i>Slika 1: Grafični prikaz poslovnega cikla</i>	<i>2</i>
<i>Slika 2: Gospodarske krize na slovenskem ozemlju</i>	<i>9</i>
<i>Slika 3: Proces vzpostavljanja plačilne sposobnosti kmetov.....</i>	<i>15</i>

KAZALO TABEL

<i>Tabela 1: Glavni makroekonomski indikatorji Slovenije v obdobju 1989–1995 (v %).....</i>	<i>16</i>
<i>Tabela 2: Letna rast BDP Slovenije v obdobju 2003–2009 (v %)</i>	<i>21</i>

UVOD

Slovenija oz. slovensko ozemlje se je v preteklosti pogosto srečevalo z resnimi družbenimi krizami. Tukaj so se dogajale revolucije, potekale so svetovne vojne, ustvarjale so se večje in pomembnejše politične tvorbe. Krize, ki so tu nastajale, so bile največkrat del širših in pomembnejših evropskih oziroma svetovnih kriz. Nekatere so slovensko ozemlje zelo prizadele, druge pa so minile skoraj neopazno.

Namen diplomske naloge je seznaniti se z vidnejšimi finančno-gospodarskimi krizami, ki so v preteklosti prizadele Slovenijo oz. slovensko ozemlje, opisati in pojasniti vzroke in načine reševanja ter nato poiskati morebitne skupne točke.

Diplomsko delo je razdeljeno na tri vsebinska poglavja. V prvem poglavju opredelim finančno krizo in jo glede na osnovne značilnosti razdelim na tri tipe. V nadaljevanju predstavim teoretične modele, s katerimi so ekonomisti preučevali vzroke za razvoj in nastanek kriz. Nato opredelim gospodarsko krizo ter opišem pet teorij, s katerimi si krizo lahko razlagamo, kadar so vzroki zanjo notranji oziroma se pojavljajo znotraj ekonomskega sistema. Nazadnje razložim, kako finančna kriza vpliva na dogajanje v realnem sektorju.

V drugem poglavju naredim pregled vseh kriznih obdobj in kriz na Slovenskem. Podrobneje opišem štiri zadnje in hkrati tudi najvidnejše krize na slovenskem območju, značilnosti obdobja, v katerem se je kriza zgodila, ter njen potek, vzroke nastanka in načine reševanja.

V tretjem poglavju v razpredelnici na kratko še enkrat predstavim pomembnejše vzroke nastankov opisanih kriz ter načine reševanja in tako povzemam podobnosti med njimi.

1 FINANČNO-GOSPODARSKA KRIZA

1.1 Opredelitev gospodarske krize

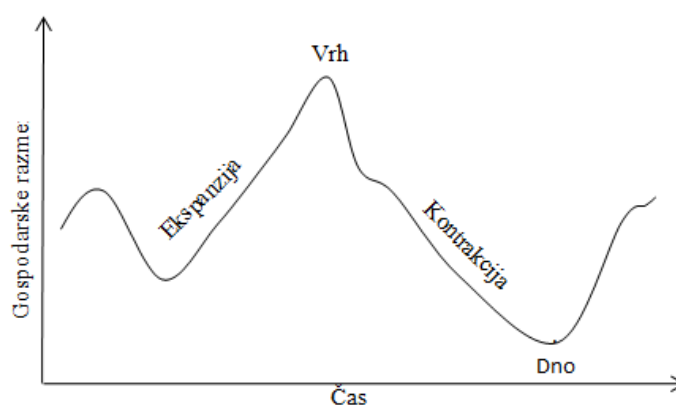
Gospodarska kriza pomeni zmanjšanje celotne gospodarske aktivnosti narodnega gospodarstva. »Gospodarska kriza je po definiciji točka v cikličnem gibanju gospodarstva, v kateri pride do vrhunca motnje produkcije, ki se najprej opazi v ekonomiji, kasneje pa zajame vse sfere družbenega življenja.« (Štor, 2002, str. 3). Značilnosti gospodarskih kriz so (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 434):

- o upad potrošniških nakupov, pri tem pa se povečajo zaloge avtomobilov in drugih trajnih dobrin. Podjetja se odzovejo z zmanjšanjem proizvodnje, zato pade realni BDP. Kmalu zatem padejo tudi naložbe podjetij v tovarne in opremo;
- o zmanjšanje povpraševanja po delu. To se najprej opazi v krajšanju povprečnega delovnega tedna, temu sledita odpuščanje in višja brezposelnost;
- o upad cen surovin, ko se zmanjša povpraševanje po njih;

- o upad poslovnih dobičkov. Ko vlagatelji predvidijo poslovni zastoj, se znižajo tudi cene delnic;
- o upad obrestnih mer zaradi zmanjšanja povpraševanja po kreditih.

Gospodarstvo nikoli ne raste enakomerno. Nekaj let traja obdobje ekspanzije, temu pa sledi krčenje, kontrakcija oziroma padec gospodarske rasti. Kadar je gospodarska rast negativna dve zaporedni kvartalni obdobji, temu pravimo recesija. Ta se lahko nadaljuje v krizo ali celo depresijo, ki pomeni padec BDP-ja za vsaj 10 odstotkov. To spremlja padec narodnega proizvoda, dobičkov, nezaposlenost pa se poveča. Ko je doseženo dno, se ponovno začne oživljanje. Temu značilnemu gibanju outputa, inflacije, obrestnih mer in zaposlenosti pravimo poslovni cikli in so prisotni v vseh tržnih gospodarstvih.

Slika 1: Grafični prikaz poslovnega cikla

Vir: P.Samuelson & W. Nordhaus, Ekonomija, 2002, str. 434.

V predkapitalističnem obdobju je bila gospodarska kriza posledica premajhne proizvodnje, slabih letin itd., v novejšem času pa obstaja več teorij, ki razlagajo nastanek in pojav ekonomskih kriz. Nekatere od teorij poudarjajo zunanje (eksterne), druge pa notranje (interne) vzroke, ki jih lahko razdelimo v dve skupini. Zunanji vzroki so tisti, ki niso del ekonomskega sistema. To so vojne, epidemije, revolucije, volitve, naravne katastrofe ipd. Notranji vzroki pa se pojavljajo znotraj ekonomskega sistema in jih lahko razlagamo z različnimi teorijami:

a) Denarna teorija

Denarna teorija (M. Friedman) pojasnjuje gospodarske cikle z gibanjem količine denarja. Ko se poveča količina denarja v obtoku, se posledično znižajo obrestne mere, povečajo se investicije, agregatno povpraševanje ter potrošnja, kar vpliva na višji BDP. V času konjunktore se število denarnih transakcij poviša, v depresiji pa zniža. Pri tem gre za spremembo količine denarja in denarne hitrosti¹. Monetaristi menijo, da so spremembe v denarnem toku edini in zadostni vzrok za spremembe v ekonomski aktivnosti. Gospodarska aktivnost se tako poveča, ko povpraševanje po blagu v denarnih enotah naraste, in se zmanjša,

¹ Denar v funkciji menjalnega sredstva potuje od kupca k prodajalcu in naprej do naslednjega kupca. Njegova »obtočna hitrost« se nanaša na »hitrost« tega gibanja (Samuelson in Nordhaus, 2002, str. 742).

ko se povpraševanje v denarnih enotah zmanjša. Kako to vpliva na nastanek ekonomske krize?

Konjunktura pelje k zviševanju cen in dobičkov. Ljudje nato pričakujejo nadaljnji dvig cen, zaradi česar povečujejo zaloge, da bi s tem še povečali svoj dobiček. Konjunktura se neha, ko se neha kreditna ekspanzija. To pa pomeni kontrakcijo, kajti prej je imela ekspanzija določeno hitrost, ki se sedaj poruši in obrne v nasprotno smer. Na to pa nimamo vpliva, kajti dokler imamo opraviti z restrikcijami pri ekspanziji kreditov, so banke kmalu prisiljene zmanjšati kredite. Tako nastopi začetek depresije, za katero je značilno, da ob znižanju cen trgovci pričakujejo nadaljnje zniževanje. Posledično zmanjšajo svoje zaloge in naročila, kar posledično znižuje dohodke in na koncu tudi povpraševanje. V depresiji se posojila likvidirajo in denar se vrne nazaj v banke (Štor, 2002, str. 4).

Sodobne države imajo centralno banko, ki odgovarja za upravljanje denarnih zadev. S svojimi instrumenti uravnava ponudbo denarja oziroma ekonomsko aktivnost. Ti instrumenti so (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 497):

- o **operacije na odprtem trgu**²; gre za kupovanje in prodajanje vladnih vrednostnih papirjev na odprtem trgu, da vplivamo na količino bančnih rezerv. Za, recimo, zaostritev denarnih razmer se FOMC³ odloči za prodajo obveznic na odprtem trgu, skrčijo se rezerve in zaostrijo denarne in kreditne razmere (Samuelson & Nordhaus, 2002 str. 498). Za povečanje ekspanzije kreditov pa začne na odprtem trgu kupovati vrednostne papirje in tako spravlja gotovino v sistem. Kmalu ta denar najde potrošnika, se znajde na trgu in spodbuja produkcijo, gospodarska aktivnost se torej poveča (Štor, 2002, str. 4);
- o **politika diskontne stopnje**; gre za določanje obrestne mere, ki ji pravimo diskontna stopnja, po kateri si lahko poslovne in druge depozitne institucije sposojajo pri regionalni Banki zveznih rezerv (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 497). Ko banka umetno zniža obrestne mere, postanejo posojila ugodnejša, denar iz kreditov spodbuja večjo potrošnjo ter večje investicije, to pa pripelje do oživitve gospodarstva (Štor, 2002, str. 4);
- o **politika obveznih rezerv**; gre za določanje in spreminjanje zakonitega količnika obveznih rezerv od depozitov pri bankah in drugih finančnih institucijah. Če hoče Centralna banka na primer zaostriti denarne razmere, poveča količnik obveznih rezerv, kar vpliva na banke, ki imajo nezadostne rezerve. Te prodajo nekaj obveznic in odpokličejo nekaj posojil. Kupci obveznic in posojilojemalci izčrpajo svoje transakcijske račune. Velike spremembe v količniku obveznih rezerv lahko v kratkem času pripeljejo do visoke obrestne mere, racioniranja kreditov, zmanjšanja naložb in velikega zmanjšanja BDP in zaposlenosti (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 501).

² Odprti trg vključuje posrednike vladnih obveznic, ki jih ti potem prodajo naprej poslovnim bankam, velikim korporacijam, drugim finančnim institucijam in posameznikom (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 498).

³ FOMC – Federal Open Market Committee; Zvezni odbor za odprti trg. Nadzoruje in usmerja določanje bančnih rezerv. Šteje 12 članov z glasovalno pravico – sedem guvernerjev in pet predsednikov regionalnih Bank zveznih rezerv (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 495).

b) Psihološka teorija

Ta teorija temelji na »psiholoških reakcijah« podjetnikov in varčevalcev. Zagovorniki te teorije (Pigou, Nitchell, Robertson, Spiethoff) dajejo poudarek psihološkim dejavnikom. Ti pridejo v poštev, kadar imamo opravka s predvidevanji in pričakovanji. Vedno, ko vključimo pričakovanje, imamo nato opraviti z negotovostjo. Ta je veliko večja, če je razdobje, v katerem se kapital nalaga, daljše in če so kapitalne dobrine trajnejše. Zagovorniki te teorije menijo, da sta pomembna optimizem in pesimizem. V času razcveta naj bi bili ljudje bolj optimistični in v času depresije bolj pesimistični. V prvem primeru bolj pogumno nalagajo kapital, v drugem primeru pa se obotavljajo. Tako sta optimizem in pesimizem vzroka večjega ali manjšega investiranja in posledično večjega ali manjšega padca BDP. Svoj učinek pa imajo tudi psihološke reakcije. Te se v nasprotju z ekonomskimi dejavniki spreminjajo. S spremembo obresti in povpraševanja, na primer, je mogoče preveriti jakost reakcije (Štor 2002, str. 6).

c) Teorija multiplikatorja in akceleratorja

Samuelson in Nordhaus (2002, str. 446) razlagata poslovne cikle z notranjega (internega) vidika. Hitra rast BDP-ja naj bi pospeševala investicije, te pa nadalje pospešujejo rast BDP-ja. To se nadaljuje, dokler ni dosežena maksimalna kapaciteta prebivalstva. Na tej točki se rast gospodarstva upočasni, kar zmanjša investiranje, to pa pomeni recesijo. Proces se ponovi v nasprotni smeri, dokler ni doseženo dno. Potem se gospodarstvo zopet stabilizira in proces se znova ponovi. Ta teorija nam kaže, kako kombinacija multiplikatorja in akceleratorja vodi v pravilne poslovne cikle. Zunanje šoke razširjata mehanizem multiplikatorja in mehanizem akceleratorja. V skladu z načelom akceleratorja hitra rast outputa spodbuja naložbe, visoke naložbe pa višjo rast outputa, in tako se proces nadaljuje, dokler ne dosežemo meje zmogljivosti gospodarstva. Pri kumulativnem naraščanju gospodarske aktivnosti naraščajoči dohodek ob sodelovanju akceleratorja spodbudi nove investicije. Te ob sodelovanju multiplikatorja spodbujajo novo naraščanje dohodka. Ob doseženi polni meji zaposlenosti se sistem neha razvijati (ker stopnja delovne sile ne more dohajati stopnje naraščanja sistema), akcelerator zaukaže konec velikih investicij, ki vzdržujejo razmah. Tako se začne recesija.

Pri kumulativnem upadanju gospodarske aktivnosti oziroma padajoči proizvodnji akceleracijsko načelo povzroči večje dezinvestiranje, kot je potrebno, kar potegne gospodarstvo pod točko ravnovesja. Podjetja izrabijo svoje kapitalne investicije do ravni, ki ustreza nizki ravni dohodka (vzpostavitev ravnovesja). Akceleracijsko načelo zahteva konec dezinvesticij in začne se nov cikel vzpona.

d) Teorija realnih gospodarskih ciklov

Začetniki te teorije (Kydland, Prescott, Long, Plosser) si postavljajo vprašanje, kako se racionalni posamezniki, ki skušajo maksimizirati svojo koristnost, odzovejo na spremembe v ekonomskem okolju ter kako se te spremembe odražajo na rezultatih agregatnih spremenljivk (Lenarčič, 2004, str. 11). Po tej teoriji nihanja gospodarske dejavnosti povzročijo spremembe

v tehnologiji oziroma inovacije ali šoki v produktivnosti, ki se pojavijo v enem sektorju in razširijo na preostalo gospodarstvo, lahko pa tudi spremembe preferenc ali dohodka (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 437).

Teorija realnih gospodarskih ciklov slednje razlaga kot rezultat optimalnega prilagajanja sistema konkurenčnih racionalnih agentov na nepričakovane šoke. Lenarčič (2004, str. 11) pravi: »Posamezniki z medčasovno racionalizacijo preko substitucijskih in dohodkovnih učinkov preoblikujejo zaporedje neodvisnih in nepričakovanih šokov v fluktuacije cikličnega značaja.« Teorija realnih gospodarskih ciklov torej temelji na hipotezi, da gospodarstvo niha zaradi naključnih motenj, ki imajo stalen vpliv na gospodarsko rast.

e) Politična teorija

Za politično teorijo oziroma teorijo volilnega cikla je značilno, da nihanja v poslovnih ciklih povzročijo politiki. Volitve so temeljni politični dogodek, na podlagi katerega se izbira nadaljnja oblast. Zato skušajo predvsem vladajoče politične stranke v času pred volitvami povečati svojo priljubljenost z ustrezno gospodarsko politiko – manipulirajo s proračunsko in denarno politiko, povečajo se socialni transferji in subvencije ter znižajo davki (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 436). Dogajanje na političnem področju vedno vpliva na dogajanje na ekonomskem področju, po drugi strani pa dogajanje na ekonomskem področju vpliva na politično dogajanje, saj stanje gospodarstva ponavadi močno vpliva na izid volitev. Glavne značilnosti politične teorije:

- o Razmere v gospodarstvu imajo pomemben in velik vpliv na odločitve volivcev.
- o Z ukrepi gospodarske politike skuša vlada ustvariti razmere, v katerih bodo možnosti za ponovno izvolitev večje.
- o Zaradi objektivnih omejitev vlada ne more ves čas voditi volilno optimalne politike, zato njeno ravnanje povzroči gospodarski cikel.

1.2 Opredelitev finančne krize

Finančna kriza je pogosto omenjen pojav, njene točne definicije in pomena pa kljub temu ni mogoče najti. Različni avtorji uporabljajo in razumejo besedno zvezo »finančna kriza« različno in jo tako tudi definirajo. Nekateri govorijo o finančni krizi takrat, ko gre za določen tip finančne krize, npr. valutno, bančno ali dolžniško krizo, spet drugi pa pojem enačijo z bančnimi krizami, ostale tipe kriz pa razlagajo kot zgolj prehodna obdobja v gospodarstvu, ki se bližajo bančni krizi, ter jih imenujejo psevdofinančne krize.

Kljub temu pa obstajajo določene lastnosti, ki opredeljujejo večino finančnih kriz. Mrak (2002, str. 573) jih opredeli takole:

- o kopičenje ekonomskih neravnotežij;
- o napihnjene vrednosti premoženja in nerealni devizni tečaj domače valute;
- o nenadna izguba zaupanja v domačo valuto in/ali domač bančni sistem;
- o prekinjen dostop domačih subjektov do tujih virov financiranja;
- o prisotnost slabosti finančnega sektorja in strukturnih problemov v državi;

- o veliki padci vrednosti premoženja in propad številnih poslovnih subjektov, finančnih in nefinančnih.

Glede na njihove osnovne značilnosti je finančne krize mogoče razdeliti na tri tipe:

a) Valutna kriza

Značilnosti valutne krize so velikokrat povezane z ostalimi finančnimi problemi v gospodarstvu. Težko je določiti valutno krizo kot tako, sploh ker prihaja do prepletanja ene krize z drugo. Mrak razlaga, da je to kriza, ki nastane zaradi špekulativnega napada na valuto, katere vrednost je praviloma vezana na neko drugo valuto. To povzroči njeno opazno devalvacijo/depreciacijo⁴ ali pa državo prisili, da brani stabilnost deviznega tečaja tako, da poviša obrestno mero in/ali financira iz deviznih rezerv (Mrak, 2002, str. 574).

b) Bančna kriza

Do bančne krize pride, ko dejanski ali potencialni navali na banke in njihova nesposobnost rednega obnavljanja finančnih virov povzročijo bodisi nezmožnost teh subjektov za poravnanje svojih obveznosti bodisi intervencijo države v obliki finančne pomoči, s katero želi preprečiti njihovo nelikvidnost in nesolventnost. Bančna kriza, ki zajame večje število bank, se lahko razvije v krizo celotnega finančnega sektorja, v katero so poleg bank vključeni tudi drugi deli tega sektorja, zlasti trg vrednostnih papirjev (Mrak, 2002, str. 574).

c) Dolžniška kriza

Dolžniška kriza se pojavi takrat, kadar država ni več sposobna obnavljati starih kreditov in/ali zagotavljati svežih sredstev, in je prisiljena v razglasitev moratorija na odplačevanje kreditov v tujini ali pa v usklajeno reševanje problema s tujimi upniki, in to v obliki prestrukturiranja dolžniških obveznosti (Mrak, 2002, str. 574).

Značilnost posameznih tipov kriz je, da se pojavijo na določenem segmentu finančnih trgov: v delnicah, obveznicah, terminskih pogodbah, obrestnih merah ali valutnih razmerjih. Kadar pa se krize pojavljajo v medsebojni kombinaciji, govorimo o sistemski krizi.

Finančne krize so sčasoma začeli razlagati kot spremembe v odnosu mednarodnih trgov do države in ne več kot poslabšanje ekonomskih temeljev države. Te spremembe, ki pojasnjujejo finančne krize, se kažejo v obliki različnih generacij modelov kriz (Mrak, 2002, str. 608). Ekonomisti so skozi različne modele preučevali vzroke za razvoj in nastanek kriz ter oblikovali teoretične modele, s katerimi razlagajo dogajanje v praksi. V nadaljevanju predstavljam nekatere značilnosti prvih treh generacij modelov.

⁴ Devalvacija je zmanjšanje uradnega deviznega tečaja nacionalne valute. O njej govorimo samo v sistemu čistega fiksnega deviznega tečaja. Depreciacija je ravno tako znižanje vrednosti domače valute v primerjavi s tujimi valutami, vendar v sistemih fleksibilnega deviznega tečaja (Mrak, 2002, str. 69).

a) Teorija prve generacije

Prvi teoretični model, imenovan tudi model plačilnobilančne krize, je oblikoval Paul Krugman leta 1979. Tratnjek (2002, str. 27) razlaga: »V modelu pride do valutne krize zaradi stalne potrebe vlade po denarnem financiranju proračunskega primanjkljaja, in sicer skozi domačo kreditno ekspanzijo. Ker je devizni tečaj fiksiran, se morajo v skladu z rastjo domačih kreditov zmanjševati devizne rezerve centralne banke in s tem stabilnost tečaja.« Krivi so torej nekonsistentni ukrepi ekonomske politike v državi, predvsem nekonsistentnost med fiskalno politiko in režimom fiksnega deviznega tečaja.

b) Teorija druge generacije

Drugi model zagovarja, da lahko do nenadnega napada na valuto pride tudi zaradi nenadne spremembe v pričakovanjih trga glede vzdržnosti fiksnega deviznega tečaja. To dvigne stroške vzdrževanja deviznega tečaja. Osnovna značilnost takšne krize je, da se z devalvacijo/depreciacijo domače valute upravičijo pričakovanja trga in da je prisotna stalna negotovost, ali bo v določenem položaju, v katerem se država nahaja, do izbruha dejansko prišlo ali ne (Tratnjek, 2002, str. 29).

c) Teorija tretje generacije

Tretja generacija modelov je nastala leta 1998 na osnovi takratne azijske finančne krize. Krugman je ugotovil, da noben od dotlej razvitih modelov (prve in druge generacije) ne more pojasniti dogajanja v Aziji. Kriza, do katere je tam prišlo, je bila bolj obširna in je poleg valutne krize obsegala tudi bančno in dolžniško. Predmet proučevanja tretje generacije modelov je torej finančna kriza kot celota in ne le devizna kriza kot v prvih dveh modelih (Tratnjek, 2002, str. 30).

1.3 Vpliv finančne krize na gospodarsko krizo (transmisijski mehanizem)

Največkrat se kriza najprej pokaže na finančnem področju, saj je finančni sistem najbolj izpostavljen, v njem se najprej pokažejo vsa neravnovesja in težave, ki nato posledično negativno učinkujejo v drugih gospodarskih sektorjih (Horvat, 2008). V nadaljevanju želim skozi tri vrste finančnih kriz opisati, kako te vplivajo na realni sektor v gospodarstvu.

Ko zaradi valutne krize pride do devalvacije/depreciacije valute, investitorji lastne naložbe in naložbe, nominirane v domači valuti, zamenjajo za tujo valuto, da bi zavarovali njihovo vrednost. Posledično pride do zmanjšanja količine denarja v obtoku in višjih obrestnih mer, kar zaostri kreditne razmere. Zmanjšata se investicijska dejavnost in poraba. V gospodarstvu pride do padca dohodka, zaposlenosti in gospodarske rasti (Samuelson & Nordhaus, 2002, str. 504).

Za bančno krizo je značilna nelikvidnost udeležencev bančnega sektorja. Banke in ostale finančne institucije so zaradi nezmožnosti odplačevanja tekočih obveznosti prisiljene zaostriti

pogoje poslovanja in zmanjšati obseg razpoložljivih posojil. To vpliva na realni sektor, kateremu pade zaupanje v celoten finančni sistem. Izogibati se začnejo finančnim posrednikom, ki opravljajo posredovanje sredstev, prenašajo tveganja in upravljajo portfelje. Upočasni se gospodarska dejavnost, to pa pomeni zmanjšanje obsega investicij, upočasnitev gospodarske rasti ter padec domačega bruto proizvoda. Finančnim institucijam zaradi neracionalnega in visoko tveganega poslovanja, povečanja terjatev in nezaupanja na medbančnem trgu zmanjka likvidnih sredstev. Nastane likvidnostna kriza, ki zaostri razmere na trgu posojil. Posledično se povišajo obrestne mere, kar pomeni manj investicij, padec agregatnega povpraševanja⁵ in padec BDP-ja (Goljavšček, 2009, str. 4).

Dolžniška kriza nastane zaradi prevelike zadolženosti države, ki se spopada z visokim primanjkljajem, katerega zapadle obveznosti le s težavo odplačuje, z visoko odvisnostjo od tujih virov ter z naraščajočo inflacijo, ki vpliva na mednarodno konkurenčnost gospodarstva. S padcem slednje se na domačem trgu pojavi presežna ponudba storitev in izdelkov. Podjetja morajo tako znižati obseg proizvodnje, to pa za zaposlene pomeni izgubo delovnih mest. Poveča se brezposelnost in gospodarska rast pade (Goljavšček, 2009, str. 4).

Eden izmed avtorjev, ki najbolje razumejo prepletanje finančne in gospodarske krize, je Hyman Minsky. Razvil je teorijo z namenom pojasnjevanja finančnih kriz, do katerih pride v časih nadpovprečne gospodarske rasti, ko denarni tokovi podjetij začno presegati obveznosti do dolžnikov in delničarjev. Takrat se večja optimizem in menedžerji podjetij so zato nagnjeni k temu, da s »presežnimi« denarnimi sredstvi prevzemajo nadpovprečna tveganja, saj le tako lahko nadaljujejo nadpovprečne rezultate in si zagotovijo visoke nagrade, ob tem pa je njihovo osebno tveganje omejeno. Ločimo tri tipe investorjev/posojilojemalcev (Strašek, Jagrič, Špes, 2008):

- o »zdravi investorji« (*»hedge borrows«*), ki so sposobni s svojim denarnim tokom servisirati obresti in odplačila glavnice;
- o »špekulativni posojilojemalci«, ki so sposobni odplačevati le obresti. Potrebujejo likvidni kapitalski trg, ki jim omogoča refinanciranje njihovih dolgov, saj drugače ne bi bili sposobni servisirati glavnice;
- o »Ponzi posojilojemalci«, ki niso sposobni niti odplačevanja glavnice niti obresti. Zato potrebujejo permanentno višje ravni cen aktive, ki jo imajo v lasti, da lahko refinancirajo svoje dolgove.

Nadpovprečno tveganje menedžerjev Minsky poimenuje špekulativno investiranje. Dobre nadaljnje gospodarske razmere menedžerje še naprej motivirajo, da dodatno prevzemajo tveganja, pri čemer pa tekoči denarni tokovi iz poslovanja pogosto ne zadoščajo več za pokrivanje tekočih finančnih obveznosti – to fazo Minsky imenuje »Ponzi«⁶ financiranje«. Investorji začnejo s prekomernim izposojanjem, to vpliva na povišanje cen finančnih

⁵ Agregatno povpraševanje (AD) je celotna agregatna količina outputa, ki so ga potrošniki pripravljeni kupiti pri dani ravni cen in drugih konstantnih dejavnikih. AD so želeni izdatki v vseh sektorjih: v porabi, zasebnih domačih naložbah, vladnih nakupih dobrin in storitev ter neto izvozu (Samuelson, Nordhaus, 2002, str. 439).

⁶ Ponzi sistem je poimenovan po Charlesu Ponziju, ki je sistem razvil. Gre za nezakonito in sleparsko pridobivanje finančnih sredstev, predvsem z obljubami o visokih donosih. Denar se nikamor ne investira, ampak se porabi za poplačilo investorjev, ki so prvi vstopili v sistem.

instrumentov⁷, kar privede do padca BDP oziroma nadalje do gospodarske krize (Abramovič, 2008). Kmalu postane le še vprašanje časa, kdaj bo »balon počil«, saj za stečaj izdajatelja zadošča že zastoj v rasti novega zadolževanja, ne pa nujno slabše poslovanje.

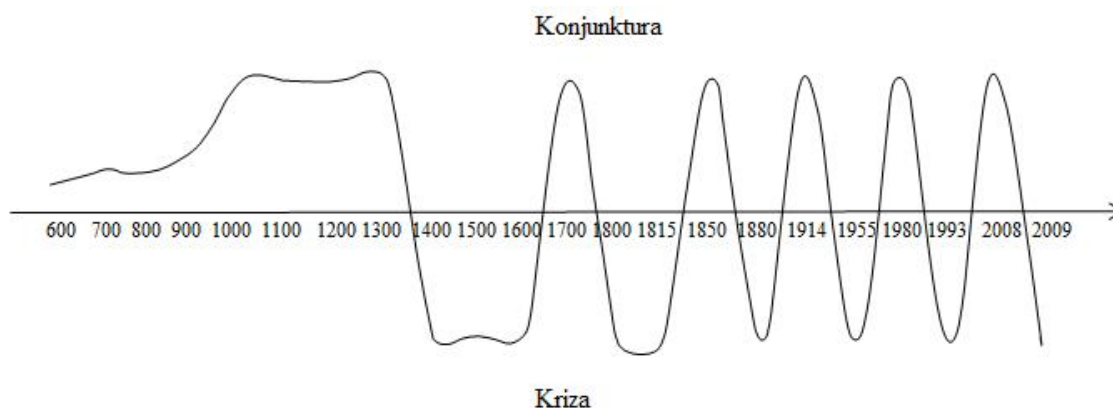
V prvem delu diplomske naloge je opredeljena finančna kriza, ki jo je glede na osnovne značilnosti mogoče razdeliti na tri tipe kriz, predstavljene pa so tudi značilnosti prvih treh generacij teorij, s katerimi si je krizo mogoče razlagati v praksi. Sledi opredelitev gospodarske krize in teorij, ki jo razlagajo, kadar pride do krize zaradi notranjih vzrokov, ki se pojavijo znotraj ekonomskega sistema. Na koncu je prikazano, kako se vpliv finančne krize prenese v realni sektor. V nadaljevanju bo predstavljena kratka zgodovina kriz na slovenskem ter analiza poteka, vzrokov in načinov reševanja.

2 ANALIZA NAJPOMEMBNEJŠIH KRIZ NA SLOVENSKEM

2.1 Kronološki pregled

Za natančen opis slovenskega gospodarskega dogajanja skozi zgodovino ne obstaja dovolj podatkov oziroma so ti za zgodnejši čas zelo pomanjkljivi. Gospodarske cikle v dolgem časovnem obdobju drugega tisočletja je težko opredeliti brez ustreznih podatkov, zato Lazarevič (2009a, str. 138) gospodarske cikle veže na podatke o gibanju števila prebivalstva, ki so prav tako pomanjkljivi, pri tem pa predpostavlja, da obstaja povezava med konjunkturo in rastjo prebivalstva oziroma med krizo in upadom prebivalstva. S primerjavo odvisnosti med številom prebivalstva in gibanjem gospodarskih ciklov avtor poskuša razložiti večje in dolgotrajnejše gospodarske cikle v slovenski zgodovini. Tudi ti podatki so zgolj ocene in približki. Slika 1 prikazuje dolgoročne gospodarske cikle na slovenskem ozemlju v obdobju od 6. stoletja pa vse do danes.

Slika 2: Gospodarske krize na slovenskem ozemlju

Vir: Ž. Lazarevič, Plasti prostora in časa, 2009a, str. 242.

⁷ Finančni instrument je vsaka pogodba, na podlagi katere nastane tako finančno sredstvo enega podjetja kot tudi finančna obveznost ali kapitalski instrument drugega podjetja. Je pogodbeni pravica ene strani, da dobi denar ali vrednostni papir, usklajena z obveznostjo druge strani, da ga plača ali izroči vrednostni papir, in ne denarja. Finančni instrumenti so obveznice, delnice in druge oblike dolžniških finančnih instrumentov.

Od naselitve Slovanov do 10. stoletja je bil ekonomski napredek zelo počasen, njihovo gospodarstvo je temeljilo predvsem na živinoreji in poljedelstvu. Zemljo so pretežno obdelovali s požigalništvom, kar jim ni dopuščalo stalne naselitve in ustaljenosti njiv. Živel so v plemenih, v preprostih bivališčih (Lazarević, 2009a, str. 242).

Obdobje od 11. do 14. stoletja je bilo obdobje konjunktore, za katero je bila značilna izjemno velika rast prebivalstva, to pa je posledično vplivalo na nastajanje novih mest in rast investicij v obliki kolonizacije oziroma širjenja obdelovalnih površin, kar je povečalo gospodarsko aktivnost oziroma njeno rast (Lazarević, 2009a, str. 242).

V gospodarskem ciklu med 15. in 17. stoletjem je število prebivalstva upadlo. Temu so botrovale epidemije kuge, prišlo je do reformacije in protireformacije, kmečkih uporov in turških vpadov, ki so veliko sredstev preusmerili v obrambne namene. Vsa uničenja in vojne so vplivali na zmanjšanje gospodarske aktivnosti (Lazarević, 2009a, str. 242).

18. stoletje je bilo stoletje konjunktore. V tem času se je začelo aktivno poseganje države v gospodarsko življenje, z reformami so začeli vzpostavljati moderno razmerje med državo in gospodarstvom. Na tej točki je prekinjena povezava med gibanjem števila prebivalstva in gospodarskimi razmerami (Lazarević, 2009a, str. 242).

Začetek 19. stoletja so zaradi napoleonskih vojn in okupacije dela slovenskega ozemlja spet zaznamovale gospodarske težave oziroma kriza. Preostanek prve polovice 19. stoletja označujeta stabilnost in gospodarski napredek, na slovenskem ozemlju pa takrat nastajajo prvi moderni industrijski obrati (Lazarević, 2009a, str. 242).

Naslednji gospodarski cikel je trajal od sredine 19. stoletja, zaznamoval pa ga je prehod v kapitalistično ekonomijo. Posledica je bil velik val izseljevanja (Lazarević, 2009a, str. 242).

Za naslednji gospodarski cikel, ki ga umeščamo v čas od prve svetovne vojne do sredine petdesetih let 20. stoletja, so bile značilne krizne razmere v gospodarstvu. V tem obdobju so se zgodili dve vojni, prehod v novo jugoslovansko državo, velika svetovna gospodarska kriza, komunistična ureditev po letu 1945 in razhod s Sovjetsko zvezo (Lazarević, 2009a, str. 243).

V drugi polovici 20. stoletja, v obdobju od srede petdesetih do konca sedemdesetih let, je spet nastopilo obdobje gospodarske konjunktore, tokrat v okviru komunistične ureditve. Slovenija je bila vključena v novo Jugoslavijo, ki se je leta 1963 preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ). Slovenija se je gospodarsko hitro razvijala, potekala je močna industrializacija. Ustvarjala je 2,5-krat večji BDP od državnega povprečja (Lazarević, 2009a, str. 243).

Z začetkom osemdesetih letih 20. stoletja se je začelo obdobje globoke družbene in ekonomske krize, ki je pripeljala do razpada jugoslovanske države in komunistične ureditve, do nastanka samostojne slovenske države ter do prehoda iz tranzicije v kapitalistično gospodarsko ureditev. Slovenija je s tem izgubila večino svojega trga in gospodarska

aktivnost je upadla. Cikel se je končal v letih 1993/94, ko je ponovna gospodarska rast zaključila transformacijsko depresijo (Lazarević, 2009a, str. 244).

Nato je sledil nov konjunktorni cikel, za katerega je bilo značilno vključevanje Slovenije v evropsko območje oziroma Evropsko unijo. Za vstop je bilo treba izpolnjevati konvergenčne kriterije, ki so Sloveniji med drugim prinesli nizko inflacijo in nizke obrestne mere, kar je zagotavljalo uravnoteženo gospodarsko rast. Cikel se je zaključil leta 2008, ko se je Slovenija spet spopadla s krizo svetovnega obsega (Lazarević, 2009a, str. 244).

Ciklična nihanja, prikazana na grafu, ne prikazujejo globine konjunktur oziroma kriz, ampak le označujejo njihov obstoj. Opaziti je, da se cikli krajšajo, kar pomeni hitrejša nihanja med konjunkturami in krizami.

V nadaljevanju sledi analiza pomembnejših kriz na Slovenskem, ki so tako ali drugače pomembno vplivale na naše območje, nadaljnji razvoj in življenje ljudi. Izbrala sem štiri najvidnejše krize, ki so bile hkrati tudi zadnje in največje. Krizo leta 1873 sem izbrala, ker je bila velika in omejena na evropski prostor ter tako tudi na slovensko ozemlje. Velika kriza (1929–1933) je bila največja v svetovnem merilu in zato pomembna tudi na slovenskem ozemlju. Tranzicijska kriza (1989–1994) je vplivala na osamosvojitve Slovenije, zadnja kriza (2008) pa je trenutno še vedno aktualna. Za vsako od teh kriz so povzete značilnosti obdobja, v katerem so se te krize zgodile, ter potek, glavni vzroki in načini njenega reševanja.

2.2 Finančna kriza 1873–1876

2.2.1 Značilnosti obdobja in potek krize

Habsburška monarhija v 19. stoletju ni spadala med najbolj razvite države, vseeno pa je igrala politiko velike sile. Leta 1867 se je preoblikovala v Avstro-Ogrsko in gospodarstvu so se začeli obetati lepši časi. V avstrijskem delu države, kamor so večinoma spadale tudi slovenske dežele, se je pričelo obdobje rasti. Politično so vladali nemški liberalci, ki so zagovarjali osebne svoboščine in svobodno trgovanje, kar je imelo pozitiven vpliv na gospodarsko dogajanje. Po letu 1867 je namreč dunajska vlada odprla vrata delniškim družbam tako na področju bančništva in železnic kot tudi gradbenim podjetjem in industriji. Leta 1872 je bilo ustanovljenih 1005 novih delniških družb, delničarji so prihajali iz vseh socialnih slojev (Zajc & Polajnar, 2009).

Kriza se je pojavila leta 1873 z borznim zlomom. Kmalu so padle cene prodajnih proizvodov, zaostрила se je konkurenca, pojavil se je poslovni pesimizem. Nekoliko se je ustavila gradnja železniškega omrežja, mnogi premožnejši pa si niso upali več spuščati se v denarna tveganja. Borzni zlom je imel pomembne in daljnosežne politične in psihološke posledice. Liberalizem se začel izgubljati veljavo. Kriza je okrepila konzervativne nazore, antiliberizem in še zlasti

antisemitizem⁸, kar je imelo negativen učinek na gospodarstvo. Kriza je dno dosegla leta 1876 (Zajc & Polajnar, 2009).

Kriza leta 1873 v slovenski prostor ni močno posegla. Razloga sta bila dva. Po eni strani takratne slovenske pokrajine še niso bile vpete v širši gospodarski prostor, čeprav jih je povezovala železniška povezava Dunaj–Trst. Drugi razlog je bilo dejstvo, da je bil slovenski prostor že pred tem, zaradi recesije, v dolgotrajni in obsežni krizi. To je trajalo nekaj desetletij, vse od sredine 19. stoletja. Slovenija je takrat zamudila predkrizno investicijsko mrzlico znotraj habsburške monarhije. V tem času so v slovenski družbi nastale velike spremembe. Na eni strani so se Slovenci oblikovali kot političen narod, na drugi strani pa je nastajal vrednostni sistem, nenaklonjen liberalnemu kapitalizmu in podjetniški aktivnosti (Lazarevič, 2009b, str. 49).

2.2.2 Vzroki

Leta 1873 je bila ob 25. obletnici cesarjevega vladanja na Dunaju načrtovana velika svetovna razstava. To je povzročilo hitro povečanje gradenj, kar je nepopisno dvignilo cene zemljišč, cene najemnin in seveda cene življenjskih potrebščin. Delničarji so beležili velike dobičke. Glavni vzrok krize je bil, da je bilo med investitorji in ustanovitelji delniških družb vedno več takih, ki niso razpolagali z nikakršnim kapitalom, ampak so svoje posle vodili s pomočjo nepokritih kreditov, torej kreditov, za katere ni bilo nikakršnega jamstva oziroma zavarovanja, da bo dolg poplačan. Borza se je zlomila 9. maja 1873.

Mnogi obrtniki, trgovci in uradniki, ki so se predali borzni špekulaciji, so izgubili vse premoženje. Neposredno po katastrofi je bilo zabeleženih 152 samomorov (Zajc & Polajnar, 2009). Za to krizo velja dejstvo, da se mešajo posledice in vzroki, kakor lahko rečemo vrtenju v začaranemu krogu upadajoče gospodarske aktivnosti, zniževanja cen, upadanja povpraševanja, zniževanja dohodkov, rastoče brezposelnosti in obubožanja prebivalstva (Lazarevič, 2009a, str. 245).

2.2.3 Načini reševanja

Avstro-Ogrska je med krizo leta 1873 zaradi visokih padcev tečajev delnic zaustavila trgovanje na borzi za skoraj dva meseca in prepovedala oblikovanje novih delniških družb. Okoli 85 odstotkov delujočih je v nekaj letih upadlo (Abramovič, 2008). Za odpravljanje posledic krize takrat še ni bilo posebnih vladnih oziroma državnih ukrepov. Okrepila pa se je državna regulacija na različnih področjih ekonomije. Regulirali in zniževali so davke, dajali posojila in državne podpore, poddržavili železnice in utrdili bančni sistem (Zajc & Polajnar, 2009).

Finančno ministrstvo je skupaj z bankami oblikovalo poseben sklad, iz katerega so kreditirali banke, ki so zašle v likvidnostne težave. Za Slovenijo ta ukrep ni bil pomemben, saj v tem

⁸ Antisemitizem je sovražna naravnost proti Judom kot verski, etnični ali rasni skupini, ki lahko zavzema vse od posameznikove naravnosti do organiziranega sovraštva.

času še ni imela bančnih delniških družb (Lazarević, 2009a, str. 249). Kriza se je nehala poglobljati po dveh dobrih kmetijskih letinah ter spoznanju, da padec delnic ni prizadel državnih varnostnih papirjev (Zajc & Polajnar, 2009).

2.3 Velika kriza 1929–1933

2.3.1 Značilnosti obdobja in potek krize

Slovenija je v času Avstro-Ogrske (1867–1918) doživljala razmeroma hiter razvoj in bila na ravni povprečno razvite dežele. Po razpadu Avstro-Ogrske oziroma po vstopu Slovenije v Jugoslavijo (1918 oz. 1929)⁹ je Slovenija postala njen tehnološko in gospodarsko najrazvitejši del, po letu 1923 pa so se začela leta gospodarskega vzpona (Horvat, 2008). Relativne cene, ki so se spremenile industriji v prid, velik notranji trg ter ekonomska politika na Slovenskem so spodbudili investicijsko mrzlico. Prišlo je do izjemne gospodarske rasti. Zaradi podvojitve gospodarskih zmogljivosti in podvojitve števila zaposlenih se je povečal obseg proizvodnje. Vse to so spremljali tudi rastoči dohodki prebivalstva. V nasprotju s tem je bil agrarni sektor v tem času vedno bolj zadolžen, na kar pa v tistem času optimizma niso bili posebej pozorni (Lazarević, 2009b, str. 49).

Leta 1929 pa je nastopila velika gospodarska kriza in začelo se je obdobje svetovne gospodarske recesije, ki se je končalo v poznih tridesetih letih 20. stoletja. Sprožil jo je nenadni zlom newyorške borze 29. oktobra 1929 (t. i. »črni torek«). Med letoma 1929 in 1932 je bil padec delnic na newyorški borzi 89-odstoten (Abramovič, 2008). Leta 1930 se je ustavil izvoz, cene so se zniževale, nato pa so zapovrstjo bankrotirale velike banke v Nemčiji, na Dunaju in v Pragi, kar je vplivalo tudi na Jugoslavijo oziroma Slovenijo (Horvat, 2008). Kriza je takratno Jugoslavijo zajela približno s poldrugim letom zamude. Leta 1930 se je začel ustavljati izvoz, manjšati obseg proizvodnje, cene so začele padati. Zlom avstrijske banke Creditanstalt leta 1931 je bil za tedanjo Slovenijo uvod v gospodarsko krizo. Nastopila je bančna kriza, zunanje in notranje povpraševanje je močno upadlo (Lazarević, 2009b, str. 49).

Promet na ljubljanski borzi se je v letih od 1930 do 1932 zmanjšal za 5,7-krat, naložb praktično ni bilo več. Zaradi omejitev deviznega poslovanja je pričelo primanjkovati deviznega blaga. Namesto svobodne mednarodne trgovine je bil leta 1932 uveden kliring¹⁰, najprej za blagovni promet z Avstrijo, nato s Švico, Češkoslovaško, Grčijo in nazadnje z Nemčijo. Te države so predstavljale 75 odstotkov vse zunanje trgovine. Tečaj dinarja se je zmanjšal za 23 odstotkov, oktobra celo za 26 odstotkov. Kmalu se je začela ustavljati proizvodnja, sledilo je množično odpuščanje, kjer je delo izgubilo 27 odstotkov zaposlenih

⁹ Leta 1918 je nastala t.i. SHS, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki pa se je 3. oktobra 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo.

¹⁰ Kliring – obračunavanje zunanjetrgovinskih terjatev in obveznosti med dvema državama v valuti, določeni s sporazumom.

(Horvat, 2008). Vladalo je splošno nezaupanje, kar se je odražalo na kapitalskem trgu z neinvestiranjem. Ker se je denar »shranjeval v nogavice«, ga gospodarstvo ni imelo in hranilnice so imele težave z izplačevanjem vlog. Narodna banka je vodila dosledno deflacijsko politiko in omejevala kredite. Dolgoročni krediti so ubežali in med krizo so jih nadomeščali dražji, kratkoročni. Obrestna mera za ta kapital se je v letih krize zvišala za več kot 50 odstotkov (Kordiš, 2010).

2.3.2 Vzroki

Gospodarska kriza je Slovenijo zajela s poldrugim letom zamude. Najprej se je leta 1930 začel ustavljati izvoz, upadati je začel obseg proizvodnje, cene so se začele obračati navzdol. Splošna depresija je izzvala krizo zaupanja, to pa je povzročilo beg papirjev. Na Slovenskem pa vzrok za bančno krizo ni bil le v bančništvu, glavna vzroka sta bila izpad možnosti za pridobivanje virov na mednarodnem trgu kapitala in težave realnega sektorja. K temu je največ pripomogla zadolženost kmečkega prebivalstva (Lazarevič, 2009b, str. 49).

Z vstopom Slovenije v Jugoslavijo so se kmetje znašli na območju, ki je bilo kmetijsko bolj razvito, cene pridelkov pa konkurenčne. Pred vstopom so oskrbovali predvsem Gorico, Gradec, Reko in Trst, nato pa jim je to preprečila meja. Kmalu zatem so na svetovnem trgu padle cene kmetijskih pridelkov, to pa je povzročilo izpad dohodkov kmečkega prebivalstva, kar so reševali z zadolževanjem. Veliko posojil je bilo porabljenih za neproduktivne namene. Ker so cene pridelkov padle, je zelo narasla vrednost posojil, ki jih kmetje niso bili več sposobni odplačevati (Horvat, 2008). Njihov dolg se je že v prvih dveh letih krize podvojil in leta 1932 znašal 1,2 milijarde takratnih dinarjev. Vrednost dolgov je marsikje presegla vrednost kmetij, ki so služile kot zavarovanje, na takih kmetijah pa je živela četrтина vseh Slovencev (Lazarevič, 2009b, str. 49).

Maja 1931 je zaradi nesolventnosti bankrotirala dunajska banka Creditanstalt, ki je s tem prekinila izplačevanje vlog, bančna in finančna panika pa sta zajeli prebivalce bližnjih držav – tudi Jugoslavije oziroma Slovenije. Vlagatelji so panično pritisnili na banke, naj jim izplačajo njihove vloge, te pa tega niso bile zmožne. Vse skupaj je pripeljalo do krize, saj banke niso bile več sposobne kreditirati industrije, ne njenega tekočega poslovanja ne investicij. Proizvodnja se je začela ustavljati, prišlo je do odpuščanja, kupna moč prebivalstva pa je naglo padla, prav tako bruto družbeni proizvod (Horvat, 2008).

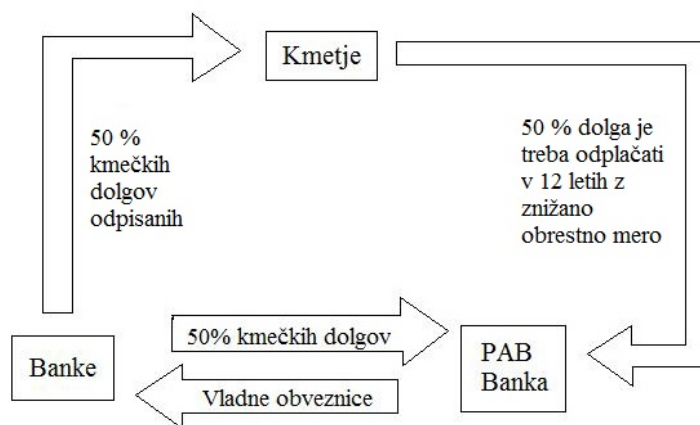
2.3.3 Načini reševanja

Zaradi obsega krize in njene dolgotrajnosti je bila državna intervencija nujna. Pomembnejša sta bila dva ukrepa – sanacija bančništva in vzpostavitev plačilne sposobnosti kmetov – ki sta se medsebojno dopolnjevala.

Bančno sanacijo so izvedli tako, da je Narodna banka kreditom znižala obrestno mero, temu pa so sledili tudi ostali denarni zavodi, da bi s tem spodbudili razvoj posameznih gospodarskih panog in povečali gospodarsko aktivnost.

Kmetom so odpisali polovico dolgov in s tem uskladili vrednost dolgov z znižanimi dohodki. Preostali dolg so prenesli na posebno državno bank PAB (Priviligirana agrarna banka). Vlada je bankam in drugim kmečkim upnikom izdala obveznice, ki so jih lahko zastavili pri najetju kreditov ali pa jih prodali in dobili gotovino. Grafični prikaz tega procesa lahko vidimo na sliki 3. Zaradi odpisov dolgov so banke morale izvesti dokapitalizacijo, država pa je podprla oživljanje kreditnega trga z odobravanjem posebnih namenskih sredstev bankam (Lazarevič, 2009a, str. 144).

Slika 3: Proces vzpostavljanja plačilne sposobnosti kmetov

Vir: Ž.Lazarevič, Plasti prostora in časa, 2009, str. 144.

Takratna vlada je usmerjala vse: brezposelnost so skušali omiliti in zmanjšati z javnimi deli, nizek življenjski standard z višjimi nominalnimi mezdami, padanje slednjih pa z maksimiranjem cen življenjskih potrebščin. Leta 1937 so sprejeli zakon o najnižji plači, pripravljali pa so zakone o bolniškem, starostnem in brezposelnem zavarovanju.

2.4 Tranzicijska kriza 1989–1994

2.4.1 Značilnosti obdobja in potek krize

Slovenija je v tem času predstavljala eno trinajstino prebivalstva takratne Jugoslavije, njeno gospodarstvo pa kar tretjino izvoza in petino BDP-ja celotne države. Slovensko ekonomijo je pred osamosvojitvijo narekoval vnaprej pripravljen državni načrt, ki je določal, kaj, koliko, kako in za koga bo država proizvajala. To pomeni, da v socialističnih državah ni bilo trga, ki bi uravnaval ponudbo in povpraševanje. Majhna in srednja podjetja skoraj niso obstajala. Državno gospodarstvo je temeljilo na nekaj velikih podjetjih, ki so bila v državni lasti. Ves ustvarjeni presežek je pripadal državi, kar negospodarnih podjetij ni spodbujalo k povečanju donosnosti in zmanjševanju stroškov (Wikipedia, 2010).

Od sredine osemdesetih let 20. stoletja so se med državami takratne Jugoslavije začela kazati nestrinjanja in vedno večje razlike. Pokazalo se je, da gospodarska, socialna, politična in kulturna struktura slovenskega naroda ni združljiva s strukturo drugih jugoslovanskih narodov. Zato je bil 23. decembra 1990 izveden plebiscit, kjer se je 88 odstotkov volivcev odločilo za samostojno Republiko Slovenijo, ki je svojo neodvisnost razglasila 26. junija 1991.

Z razpadom Jugoslavije je Slovenija izgubila večji del trga, posledice tega pa so se kmalu začele kazati tudi na trgu dela. Število registriranih brezposelnih se je z 28.000 v letu 1989 povzpelo na skoraj 130.000 v letu 1993. Število zaposlenih se je z 819.000 v letu 1988 znižalo na 657.000 v letu 1992. Naraščajoča stopnja brezposelnosti se je ustavila pri 14 odstotkih (po ILO¹¹ 9 odstotkov) šele leta 1994. Realne plače so se zmanjšale za 31 odstotkov. Povprečna življenjska raven prebivalstva se je znižala, socialne razlike med ljudmi pa so postale večje. Delavstvo je organiziralo stavke, vzrok zanje pa so bile večinoma slabe ali neizplačane plače. V letu 1992 je bilo organiziranih okoli 200 močnih stavk, udeležilo se jih je v povprečju 400 delavcev, trajale pa so povprečno od dva do tri dni. Javne finance so bile močno obremenjene z množičnimi predčasnimi upokojitvami (število upokojencev se je podvojilo), podporami nezaposlenim in drugimi socialnimi dajatvami.

Med letoma 1991 in 1993 se je delež pokojninsko invalidskega zavarovanja v javnih odhodkih Slovenije povečal z 11,1 odstotka na 14,1 odstotka BDP, delež zdravstvenega zavarovanja s 5 na 7,4 odstotka BDP, delež za državno porabo na ravni republike pa s 16,6 na 22,8 odstotka BDP. Leta 1993 je bil BDP za več kot petino manjši kot pred krizo. Največji problem Slovenije je bila visoka stopnja indeksacije¹², ki se je prenesla iz Jugoslavije zaradi visoke stopnje inflacije v tistem času. V prvem letu po osamosvojitvi je domača valuta devalvirala za 77 odstotkov (Duralija, 2007). Cene so bile januarja 1992 za 262 odstotkov višje kot leto pred tem (Krašovec, 2010).

Tabela 1: Glavni makroekonomski indikatorji Slovenije v obdobju 1989–1995 (v %)

Leto	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Stopnja brezposelnosti (ILO)	n. p.	n. p.	7,3	8,3	9,1	9,0	7,4
Stopnja inflacije	2772	104,6	247,1	92,2	22,8	19,5	9,0
Rast BDP	−1,8	−4,7	−8,9	−5,5	2,8	5,3	4,1

Vir: M.Praprotnik, Privatizacija v državah v tranziciji in brezposelnost kot posledice, 2002.

¹¹ ILO – Mednarodna organizacija dela (International Labour Organisation).

¹² Indeksacija – prilagajanje inflaciji in njenim neželenim učinkom.

2.4.2 Vzroki

Med vzroki za krizo sta najvidnejša vzroka slabo upravljanje podjetij in izguba nekdanjega jugoslovanskega trga.

Ker je država z monopoli v javnem sektorju omejevala izbiro potrošnikov, ni bilo konkurence in alokacijske učinkovitosti podjetij. Upravljanje podjetij je bilo slabo, kapitalno neučinkovito, racionalnega menedžerskega vodenja ni bilo, podjetja pa niso imela dostopa do mednarodnega kapitala. Negospodarno obnašanje podjetij je socialistično gospodarstvo pripeljalo tako daleč, da to ni bilo več zmožno ustvarjati gospodarske rasti.

Drug pomembnejši vzrok je bila izguba nekdanjega jugoslovanskega trga konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Prišlo je do razpada gospodarskega in socialističnega sistema nekdanje Jugoslavije, zato je slovensko gospodarstvo postalo omejeno zgolj na majhen domači trg, ki se je z dotedanjih 22 milijonov jugoslovanskih potrošnikov skrčil na samo 2 milijona potrošnikov Slovenije. Celotna blagovna menjava preko meja Slovenije (Jugoslavija in tujina) je še leta 1989 znašala 60 odstotkov (delež območja nekdanje Jugoslavije), nato pa se je v nekaj letih znižala na 10 odstotkov. Številna slovenska podjetja, ki so prej večino svojih izdelkov prodajala na jugoslovanski trg, so se znašla v veliki krizi. Po razpadu Jugoslavije, povpraševanja po mnogih domačih izdelkih sploh ni bilo več. Z razpadom Sovjetske zveze, ki je pomenila pomemben trg za slovensko proizvodnjo, ter s padcem berlinskega zidu pa so se razmere še bolj zaostrele. Slovenska industrijska proizvodnja je bila že leta 1991 za četrtno nižja kot pred začetkom razpada jugoslovanskega trga v drugi polovici osemdesetih let. Leta 1992 je industrija v Sloveniji dosegala komaj dobri dve tretjini obsega, ki ga je imela leta 1988. V številnih industrijskih podjetjih so v tem kriznem času na račun zniževanja stroškov in množičnega odpuščanja zaposlenih ukinjali tudi razvojnoraziskovalne oddelke in službe, kar je imelo dolgoročno negativne posledice. Sploh zato, ker se je v prvih letih slovenske samostojnosti tudi delež proračunskih sredstev resorja za znanost in tehnologijo znižal tako v primerjavi s proračunom kot v primerjavi z BDP. Vse to je vplivalo tudi na veliko malih, z industrijo povezanih proizvodnih in storitvenih podjetij, posebej tistih, ki so svoje prihodke večinoma ustvarjala z mednarodno menjavo storitev (Krašovec, 2010).

2.4.3 Načini reševanja

Leta 1990 se je uradno začela tranzicija¹³ takratnih centralnoplanskih držav srednje in vzhodne Evrope v tržna gospodarstva. Potrebna je bila celovita reforma gospodarskega sistema, prestrukturirali so podjetja, sanirali banke, privatizirali ter liberalizirali gospodarstvo (svobodni trg). Nujno potrebni so bili uvedba novega denarnega sistema, reorganizacija

¹³ Tranzicija – Štangelj (2006, str. 2): »Tranzicija pomeni obdobje prehoda iz socialističnega v kapitalistični način gospodarjenja. Pomeni prehod iz planskega sistema in planskih institucij k trgu in k tržnim institucijam. V političnem in družbenem pogledu pa pomeni prehod iz enopartijskega sistema v večstrankarski parlamentarni sistem. Začela se je s padcem komunizma v SVE, leta 1989. Tedaj se je pojavila težnja pri iskanju sodobnejših poti in doseganju boljšega ekonomskega položaja.«

bančnih in finančnih institucij, kontrola inflacije in zniževanje brezposelnosti (Wikipedia, 2010).

V času nastanka nove države leta 1991 je zaradi spremembe družbenopolitičnega in gospodarskega sistema postopoma potekala privatizacija oziroma lastninjenje družbene lastnine. Prej so v nekdanji Jugoslaviji obstajale tri vrste lastnine: družbena, državna in privatna. Pri lastninskem preoblikovanju smo bili udeleženi tudi državljani Republike Slovenije, ki smo od države dobili lastninske certifikate¹⁴ (Bešter, 2002, str. 2). Načini lastninskega preoblikovanja družbenih podjetij v Republiki Sloveniji (Bešter, 2002, str. 9–16):

- o prenos navadnih imenskih delnic na sklade; po zakonu je moralo podjetje 40 odstotkov družbenega kapitala v obliki navadnih imenskih delnic razdeliti na določene državne sklade (Kapitalski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Slovenski odškodninski sklad, Sklad Republike Slovenije za razvoj);
- o notranja razdelitev delnic; pravica zaposlenih, bivših zaposlenih in upokojencev do zamenjave lastninskih certifikatov. Ta razdelitev je obsegala največ 20 odstotkov družbenega kapitala podjetja;
- o notranji odkup delnic; prodaja preostalih (do 40 odstotkov družbenega kapitala) delnic podjetja. To je bilo mogoče le v povezavi s prvima dvema načinoma. Zaposleni, bivši zaposleni in upokojenci podjetij so imeli tako možnost za odkup delnic podjetja s 50-odstotnim popustom in postopnim odplačevanjem;
- o prodaja delnic podjetja; prodaja je bila lahko popolna ali delna. Delnice so se prodale na podlagi javnega razpisa z zbiranjem ponudb, z javno prodajo ali na javni dražbi;
- o prodaja vseh sredstev podjetja (likvidacija) in ne prodaja lastništva podjetja. Podjetje se likvidira, njegovo delovanje pa preneha z dnem, določenim s prodajno pogodbo, in se takrat izbriše iz sodnega registra.

Cilji privatizacije so bili povečanje učinkovitosti, zmanjšanje zadolženosti javnega sektorja, zmanjšanje vloge države, razpršitev lastništva, spodbuda delničarstva pri zaposlenih ipd.

Slovenija je med tranzicijskimi državami doživela najmanjšo bančno krizo. Kritična je bila le banka Triglav, ki pa sicer na bančnem trgu ni imela niti enega odstotnega deleža. Ko je v devetdesetih letih skoraj propadla, jo je prevzela slovenska banka, ki so ji bila v podporo dana na razpolago dodatna likvidna sredstva s strani Banke Slovenije za reševanje problemov s komitenti Triglava. Tako je bila potencialna bančna kriza preprečena že v izvoru. V sanacijo bančništva v Sloveniji so bile vključene tri slovenske banke (LB, KBM, Goriška banka), ki so pokrivalle več kot 50 odstotkov slovenskega bančnega sektorja. Država jih je dokapitalizirala, vendar jih je pred tem nacionalizirala. V postopku sanacije so odpisali tekoče izgube, slabe aktive (terjatve) bank so zamenjali za državne obveznice, slabe aktive bank so prenesli na posebej ustanovljeno Agencijo za sanacijo bank in hranilnic (ASBH), ki so jo angažirali kot

¹⁴ Lastninski certifikat – listina, ki daje lastniku pravico do udeležbe pri brezplačni razdelitvi dela družbenega kapitala podjetij (Bešter, 2002, str. 17)

začasnega lastnika in nadzornika bank na podlagi odloka vlade. V sanaciji krize med letoma 1993 in 1997 je bilo posebej pomembnih pet intervencij države:

- o zamenjava slabe aktive (kreditov bank) za sanacijske obveznice;
- o ustanovitev NLB in NKBM kot »by-pass«, pri čemer sta stari LB in KBM obdržali terjatve in obveznosti do držav nekdanje Jugoslavije. By-pass je bil potreben, ker so imele banke solidarno odgovornost za dolgove vseh bank in so v Srbiji začeli kupovati na svetovnih trgih terjatve do Jugoslavije po diskontirani ceni, da bi jih izterjali od slovenskih bank v letu 1994;
- o oktobra 1995 so bile sanacijske obveznice, denominirane v tuji valuti, zamenjane v toolarske (za zaščito pred valutnim tveganjem);
- o razrešitev nepotrjenih dolžniških swapov¹⁵ z Londonskim klubom februarja 1996;
- o zaključek bančne sanacije junija 1997.

Cena sanacije je bila 1,9 milijarde takratnih nemških mark oziroma manj kot 10 odstotkov BDP, od česar je bilo kasneje povrnjenih okoli 30 odstotkov z izterjavo slabih terjatev ASBH (Štiblar, b. l.).

Kmalu po osamosvojitvi je Vlada RS sprejela zakon o cenah ter obsežen nadzor nad cenami tretjine strateških proizvodov in storitev, preostanek pa prepustila trgu. Največji vpliv na nižanje in stabiliziranje inflacije sta imela monetarna osamosvojitve in sprejetje nove slovenske valute, tolarja, oktobra 1991. Uvedba temeljne obrestne mere (TOM) leta 1994 je služila kot varovalo pred inflacijo. Zakon o TOM-u je predpisal, da mora Banka Slovenije določiti TOM na takšni višini, s katero lahko ohranja realno vrednost denarja (Duralija, 2007, str. 5).

Nenadno povečanje brezposelnosti v začetku devetdesetih let je bilo za Zavod za zaposlovanje zelo velika obremenitev. Prvi odziv za rešitev tega problema je predstavljala politika zgodnjega oziroma predčasnega upokojevanja. S tem se je zmanjšalo število brezposelnih, ki bi se sicer prijavili na Zavod za zaposlovanje. Po drugi strani pa so javni zavodi spodbujali brezposelne k aktivnemu in načrtnemu iskanju zaposlitve (Dolinar, 2004, str. 41).

Izguba jugoslovanskega trga je slovensko gospodarstvo močno prizadela. Slovenska podjetja so z vzpostavitvijo novih poslovnih povezav, povečanjem specializacije, vlaganji v tehnološki napredek, ustanavljanjem lastnih blagovnih znamk in vzpostavitvijo lastne prodajne mreže na zunanjih trgih počasi zamenjala nekdanje jugoslovanske trge z zahodnoevropskimi. S tem so se povečali izvoz, investicije, poraba, znižala se je inflacija, brezposelnost se je ustalila, gospodarska rast pa se je počasi večala (Praprotnik, 2002, str. 27).

¹⁵ Posel swap je oblika zavarovanja pred tečajnim, obrestnim in kreditnim tveganjem. Klasični devizni swap je promptni nakup (ali prodaja) določene valute in istočasno terminska prodaja (ali nakup) le-te. Obrestni swap je zamenjava spremenljive obrestne mere za fiksno in obratno ali tudi zamenjava v drugo vrsto fiksne ali spremenljive obrestne mere. Obe vrsti swapa služita kot instrument za zavarovanje posojil. Poznamo tudi debit/equity swap, ko se neodplačani dolg spremeni v lastniški delež v podjetju (Slovar).

2.5 Finančno-gospodarska kriza 2009

2.5.1 Značilnosti obdobja in potek krize

Ameriška centralna banka (FED) je po letu 2001 vodila politiko, s katero je blažila takratne razmere v gospodarstvu, ki je okrevalo po blažji recesiji. Znižali so obrestne mere, zadolževanje je bilo zato poceni, nepremičninam pa so cene rasle. Nakup lastne nepremičnine je bil dostopen bolj ali manj vsakomur. Špekuliranje o nadaljnjem naraščanju cen nepremičnin je cene slednjih le še napihovalo. Ameriški nepremičninski trg je postal prenasičen, ustvaril se je t. i. nepremičninski balon, ki je kmalu počil. Ljudje so bili preveč zadolženi, kreditni pogoji in standardi so bili preohlapni, zato se je finančni sektor porušil. Posledice so se razširile v ostale sektorje ameriškega gospodarstva in po svetu (Palčič, 2008, str. 1). Z nepremičninskega trga se je hipotekarna kriza prenesla na finančne trge Združenih držav Amerike in od tam naprej v Evropo in Slovenijo.

Slovenija je od leta 1997 prikazovala visoko gospodarsko rast, ki je bila odraz ugodnega poslovnega okolja in pomembnih strukturnih reform, ki so bile potrebne pred vstopom v Evropsko unijo leta 2004. Rast je temeljila na visokih investicijah in izvozu. Sporazum iz leta 2002, s katerim se je rast plač ohranila pod rastjo produktivnosti, je pomagal znižati inflacijo, ki je v nekaj letih dosegla raven evro območja. Kljub temu pa se je po vstopu v evro območje leta 2007 gospodarstvo začelo pregrevati. Močni šoki na področju cen hrane in energije so vplivali na inflacijo, ki je sredi leta 2008 dosegla najvišjo raven v evro območju.

Stalno rast gospodarstva Slovenije je svetovna kriza najmočneje prizadela preko mednarodne menjave, saj je tuje povpraševanje, zlasti nemško, strmo upadlo. To je povzročilo padec industrijske proizvodnje ob koncu leta 2008, ki je bil eden največjih padcev proizvodnje med državami evro območja. Občutno se je zmanjšala tudi gradbena dejavnost. V zadnjem četrtletju 2008 se je gospodarstvo soočilo z negativno rastjo (-4,1 odstotka glede na predhodno četrtletje), ta pa se je v prvem četrtletju 2009 z drugim zaporednim padcem rasti prevesila v recesijo (-6,4 odstotka glede na predhodno četrtletje). Najmočneje so bili prizadeti sektorji, ki proizvajajo ciklično občutljive izdelke (na primer avtomobilska industrija, proizvodnja elektronike, jekla).

Prav tako se je s težavami spopadal bančni sektor. Zadnja leta so se banke v domači in tuji lasti zadolževale v tujini ter tako financirale visoko rast posojil, ki je presegla rast domačih depozitov. Skupni znesek kratkoročnega dolga je dosegel 5,5 milijarde evrov, kar je približno šestina slovenskega BDP. To je banke sililo v zadrževanje denarja in omejevanje posojil gospodinjstvom in podjetjem (OECD, 2009).

Kriza je tako zajela tudi Slovenijo. Kazalnik letne rasti BDP, ki to dokazuje, je za obdobje šestih let predstavljen v tabeli 2. Med ostale kazalnike krize lahko prištejemo tudi manjšo mednarodno menjavo, padec indeksa cen transporta, padec cen surovin, zmanjšanje števila gradenj, padec prodaje avtomobilov idr.

Tabela 2: Letna rast BDP Slovenije v obdobju 2003–2009 (v %)

Leto	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Letna rast BDP v %	2,8	4,4	4,1	5,7	6,8	3,5	–7,8

Vir: NLB, Ekonomsko okolje, 2010.

2.5.2 Vzroki

Svetovna finančna kriza ima korenine v poku ameriškega nepremičninskega balona. Cene nepremičnin v ZDA so v zadnjem desetletju strmo rastle. Krivo je bilo naraščanje povpraševanja po nepremičninah zaradi velike ponudbe poceni denarja in prelahkega odobravanja predvsem drugorazrednih hipotekarnih kreditov in njihovega plasiranja v izvedene finančne instrumente. Obrestne mere so bile nizke, prav tako anuitete za odplačevanje kreditov. Povpraševanje po nepremičninah je rastlo, prišlo je do razcveta v gradbeništvu in sorodnih panogah, odpirala so se nova delovna mesta, gospodarska rast se je povečala. Gospodinjstva so se prekomerno zadolževala (najprej hipotekarni, zatem še potrošniški krediti). Kmalu se je ustvarila presežna ponudba nepremičnin, ki jih ni bilo več mogoče prodati. S padcem cen nepremičnin in prenehanjem odplačevanja hipotekarnih kreditov je padla tudi vrednost iz njih izvedenih finančnih instrumentov. Med bankami je zavladalo nezaupanje in medbančni denarni trg je kmalu postal mrtev (Koren, 2009, str. 1).

Slovenija je ob vstopu v ERM2¹⁶ (leta 2004) znižala obrestne mere, kar je povzročilo povečanje povpraševanja po kreditih in povečanje verjetnosti slabih naložb. Zadolževanje, predvsem v tujini, se je močno razširilo. Slovenija je tako iz neto kreditorja v višini 3,3 odstotka BDP konec leta 2004 postala država z neto dolgom do tujine v višini 23 odstotkov BDP (bruto zadolžitev se je povečala s 57 na 112 odstotkov BDP). Velik del gospodarske rasti je temeljil na pospešeni gradbeni dejavnosti, ki pa je bila financirana s krediti in izvozom industrijskih izdelkov. Obe dejavnosti sta zelo občutljivi na gospodarske šoke, predvsem zaradi vpetosti slovenskega gospodarstva v mednarodne tokove (Mramor, 2009).

Zato je svetovna gospodarska kriza močno vplivala na slovensko gospodarstvo, najbolj z upadom izvoza blaga in storitev v tujino, predvsem Nemčijo, ki je najpomembnejši izvozno-uvozni trg za Slovenijo. Posledično so upadla tuja in domača naročila, temu pa je sledilo zmanjšanje industrijske proizvodnje, upad izkoriščenosti proizvodnih zmogljivosti ter upad investicij v stroje in opremo. Poslovanje so poslabšali tudi zaostreni pogoji pri pridobivanju finančnih virov.

2.5.3 Načini reševanja

V ZDA so oblasti pomoč ponujale posameznim finančnim institucijam, ki so se znašle v težavah. Dokapitalizirale in nacionalizirale so finančne velikane, katerih propad bi lahko povzročil globalni finančni zlom. Eden glavnih ukrepov centralnih bank tako v ZDA kot tudi

¹⁶ ERM2 (Exchange-rate mechanism) – mehanizem tečajnih razmerij za države Evropske skupnosti, ki niso članice monetarne unije.

v Evropi je bilo znižanje obrestnih mer, ki so bile konec leta 2008 in v letu 2009 marsikje na zgodovinsko najnižji ravni. To je pripomoglo k zmanjševanju stroškov financiranja bank. Prav tako pa so centralne banke povečale količino denarja v obtoku (Opara, 2010, str. 49).

Vlada Republike Slovenije je leta 2009 ustanovila t. i. krizno skupino ključnih ministrov, ki je oblikovala in sprejela ciljno usmerjene in začasne ukrepe za leti 2009 in 2010, da bi z njimi ublažila posledice krize na gospodarstvo. Ukrepe so namenili finančnim institucijam, gospodarstvu, javnemu sektorju in ne nazadnje prebivalstvu Slovenije. Cilji ukrepov so bili omejitev in racionalizacija izdatkov za blago in storitve ter delna nadomestitev upada davčnih prihodkov. Že sprejete spremembe glede povečanja plač v javnem sektorju so bile omejene ali odložene. Sprejeli so zakonodajo za omejitev rasti transferjev posameznikov v višini polovične rasti inflacije in rasti pokojnin v višini polovične rasti plač. Na strani prihodkov so bile povečane trošarine ter uvedeni nekatere davčne olajšave in skrajšan rok za vračilo davka na dodano vrednost (Republika Slovenija, str. 4).

Kratkoročni protikrizni ukrepi (Služba vlade RS za razvoj in evropske politike):

Ukrepi, namenjeni finančnemu sektorju, so bili usmerjeni predvsem k povečanju likvidnosti v bančnem sistemu, zagotavljanju dodatnih spodbud gospodarstvu ter zmanjševanju javne porabe in ohranjanju delovnih mest:

- o izdajanje poroštev Republike Slovenije;
- o izdaja nove referenčne obveznice;
- o dokapitalizacija SID banke;
- o jamstvena shema bankam za splošno kreditiranje;
- o posojila kreditnim institucijam, zavarovalnicam, pozavarovalnicam in pokojninskim družbam.

Ukrepi, namenjeni gospodarstvu, oziroma ukrepi s področja financ in likvidnosti podjetij, s področja trga dela, vseživljenjskega učenja in socialne varnosti, ukrepi za spodbujanje trajnostnega razvoja ter ukrepi za izboljšanje koriščenja kohezijskih sredstev:

- o dodatne olajšave na področju vlaganj v prevozna sredstva;
- o povišanje zneska trošarin za energente;
- o subvencioniranje polnega delovnega časa ob zagotavljanju dela za krajši delovni čas;
- o zvišanje olajšave za investiranje v opremo in neopredmetena sredstva;
- o znižanje sejin in nagrad v javnih podjetjih in drugih gospodarskih družbah, ki so v delni ali celotni neposredni ali posredni lasti RS;
- o sofinanciranje nakupa nove tehnološke opreme;
- o garancije za zavarovanje bančnih posojil s subvencionirano obrestno mero;
- o sofinanciranje razvojnoinvesticijskih projektov;
- o individualna poročta države za zadolževanje podjetij.

Ukrepi, namenjeni javnemu sektorju:

- o energetska sanacija objektov v javni lasti;
- o varčevalni ukrepi.

Ukrepi, namenjeni prebivalstvu:

- o zagotavljanje socialne varnosti v okviru že obstoječega sistema socialne varnosti;
- o sofinanciranje usposabljanja in izobraževanje zaposlenih in brezposelnih ter mladih (absolventov), ki šele vstopajo na trg dela;
- o pre zaposlovanje delavcev na perspektivna delovna mesta ter samozaposlovanje;
- o okrepitev programov aktivne politike zaposlovanja;
- o podpora razvojnim projektom, kot je socialno podjetništvo.

Varčevalni ukrepi:

- o zmanjšanje števila zaposlenih v javnem sektorju za dva odstotka;
- o omejevanje nakupov novih prostorov in zmanjševanje stroškov za najemnine;
- o učinkovitejše izvajanje javnih naročil;
- o poenotenje standardov informacijske tehnologije;
- o več reševanja sporov s poravnkami;
- o uporaba rednih letalskih linij na poteh v tujino;
- o znižanje stroškov za državne proslave za 20 odstotkov;
- o zmanjšanje števila upravičencev do stalne uporabe službenega vozila;
- o znižanje plač vodilnim zaposlenim v bankah in zavarovalnicah v državni lasti ter v Banki Slovenije in Združenju bank Slovenije;
- o omejevanje izplačil dividend v bankah in zavarovalnicah v državni lasti;
- o znižanje stroškov v KAD-u¹⁷ in SOD-u¹⁸.

Hkrati s kratkoročnimi protikriznimi ukrepi je Vlada RS v okviru prenove Programa reform za izvajanje lizbonske strategije v Sloveniji 2008–10 pripravila nekaj srednje- in dolgoročnih sprememb. Prenovljene reforme obsegajo naslednja področja (Vlada Republike Slovenije, 2009):

- o večja razvojna naravnost javnih financ in hitrejši napredek k ciljem usmerjenega proračuna;
- o prenova pokojninskega sistema in izvedba načrtov aktivnega staranja z namenom povečanja deleža starejših med zaposlenimi in z zagotavljanjem dolgoročne vzdržnosti javnih financ;
- o prilagajanje trga delovne sile, predvsem z uvedbo sistema prožne varnosti na trgu dela, s pregledom varnosti zaposlitve pri delavcih, zaposlenih za določen delovni čas, in ureditev študentskega dela oziroma iskanje boljših možnosti mladih na trgu dela;
- o nadaljnje uvajanje sprememb v okviru davčne reforme in iskanje možnosti za nadaljnje davčne razbremenitve dela, spodbujanja konkurenčnosti in zaposlovanja ter enostavnosti sistema.

¹⁷ KAD – Kapitalska družba, d. d.

¹⁸ SOD – Slovenska odškodninska služba, d. d.

3 RAZPRAVA IN SKLEP

Krize so sestavni del gospodarskega življenja. Dolgotrajnost in globina kriz imata številne posledice. Finančne krize so bolj ali manj jasne in pričakovane, saj prinesejo spremembe gospodarskih struktur in prerazporeditev ekonomske moči ter vsega, kar iz tega izvira. Gospodarske krize pa močnejše in dlje vplivajo na družbo.

V zadnjih dvesto letih moderne gospodarske ureditve smo imeli na Slovenskem opraviti s štirimi večjimi oziroma vidnejšimi krizami. Velike krize, ki so zajele razvita gospodarstva, so vedno nastale v vodilnih ekonomijah. Malo slovensko gospodarstvo v zgodovini ni bilo nikoli generator kriz, temveč so se krize na Slovenskem pojavile kot sekundaren pojav. Namen diplomske naloge je bil seznaniti se s teorijami nastanka finančno-gospodarskih kriz in narediti pregled teh kriz.

Predstavljene krize družijo več kot le to, da so imele vpliv na slovensko ozemlje. Njihovi vzroki in posledice so bolj ali manj podobni.

Vzrok za prvo izmed izbranih kriz, krizo leta 1873, je bil predvsem hitro povečanje gradenj v takratni Avstro-Ogrski, zaradi česar so se posledično povišale cene zemljišč, najemnin in tudi življenjski stroški. Vladal je optimizem, posamezniki in investitorji so špekulirali in se zadolževali z nepokritimi krediti, kar je pripeljalo do zloma dunajske, takrat druge največje svetovne borze. Dobrih pet desetletij kasneje, leta 1929, se je z nenadnim zlomom newyorške borze začela velika gospodarska kriza, ki je bila obdobje vsesvetovne gospodarske recesije. Ustavil se je izvoz, cene so se zniževale, kmalu so zapovrstjo bankrotirale večje banke po svetu. Zlom dunajske banke Creditanstalt leta 1931 je pomenil začetek gospodarske krize na takratnem slovenskem ozemlju. Vzroki naslednje krize iz leta 1989 se nekoliko razlikujejo od vzrokov preostalih treh kriz. Te lahko najdemo predvsem v izgubi nekdanjega trga ob razpadu Jugoslavije, kar je zelo negativno vplivalo na slovensko gospodarstvo, ter v slabem, kapitalno neučinkovitem upravljanju podjetij, ki je gospodarstvo pripeljalo do tega, da to ni več ustvarjalo gospodarske rasti. Zadnja kriza, leta 2009, se je v ZDA začela zaradi ponudbe poceni denarja in odobravanja drugorazrednih hipotekarnih kreditov. Ker so cene nepremičnin rastle, so ljudje špekulirali z nakupi, nepremičninski trg pa je kmalu postal prenasičen. Nepremičnin kmalu ni bilo več mogoče prodati, ljudje so bili prezadolženi in finančni sektor se je porušil. Posledice so se razširile po svetu. Mednarodna menjava se je zmanjšala, kar je močno prizadelo Slovenijo, ki je zelo odvisna od tujega trga. Upadla so naročila, sledila sta zmanjšanje industrijske proizvodnje ter upad investicij v stroje in opremo, povečala se je brezposelnost.

Glede na tipe kriz lahko združimo tri, ki so si še posebej podobne. To so bile krize 1873, 1929 in 2009. Vzroki zanje so ekonomski, vse pa so se najprej pokazale v finančnem sektorju in se nato zaradi prekinjenih denarnih in kreditnih tokov prenesle v realni sektor. Skupna pa jim je tudi značilnost, da so vse tri sledile letom velike investicijske aktivnosti in povečane

gospodarske rasti, ko so se finančne naložbe zviševale zaradi visokih pričakovanj o prihodnjih donosih. Kriza 1989 pa je bila kriza v času prehoda iz planskega v tržno gospodarstvo.

Za reševanje kriz so v vsakem obdobju uporabljali podobne ukrepe in državne regulacije. Leta 1873 je avstro-ogrška vlada krizo reševala z ustavitvijo trgovanja na borzi, s prepovedjo ustanavljanja novih delniških družb, s posojili, nižanjem davkov, državnimi podporami, carinami in kreditiranjem bank v težavah. Naslednjo krizo, ki je nastopila leta 1929, so na Slovenskem skušali omiliti z dvema glavnima ukrepoma – sanacijo bančništva in vzpostavitev plačilne sposobnosti kmetov oziroma s polovičnim odpisom kmečkih dolgov. Drugi ukrepi pa so bili tudi devalvacija, pospeševanje izvoza, javna dela in carine. Za reševanje krize v letu 1989 so prestrukturirali podjetja, sanirali banke, privatizirali, uvedli nov denarni sistem, reorganizirali bančne in finančne institucije ter prav tako uvedli carine. Krizo z začetkom leta 2009 so na Slovenskem začeli reševati z različnimi ukrepi, namenjenimi posameznim finančnim institucijam, gospodarstvu, javnemu sektorju in prebivalstvu. Sprejeli so novo zakonodajo, povečali trošarine in uvedli davčne olajšave. V vseh zadnjih treh krizah pa so kot rešitev vpeljali tudi dokapitalizacijo, s katero so blažili posledice gospodarske krize.

Če pogledamo na krize skozi čas, vidimo, da te postajajo vse bolj obvladljive in družbe ne potisnejo več na rob prepada, kot se je to dogajalo v devetnajstem in v prvi polovici dvajsetega stoletja. Državne regulacije se izboljšujejo, kljub temu pa kriz ne moremo preprečiti. Te so se dogajale, se dogajajo in se bodo dogajale tudi v prihodnje.

LITERATURA IN VIRI

1. Abramovič, K. (2008, junij). Kaj se lahko naučimo iz preteklih finančnih kriz? *NLB Skladi*. Najdeno 17. maja 2010 na spletnem naslovu <http://www.nlbskladi.si/bilten07-2008-kaj-se-lahko-naucimo-iz-preteklih-financnih-kriz>.
2. Bešter, P. (2002). *Lastninjenje slovenskih podjetij – primer kinopodjetja Kranj, d. o. o.* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
3. Dolinar, E. (2004). *Uvajanje netipskih oblik zaposlovanja in reševanje problema brezposelnosti* (diplomsko delo). Ljubljana: FDV.
4. Duralija, P. (2007). *Merjenje inflacije in njegovo razumevanje* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
5. Goljavšček, U. (2009). *Finančno-gospodarska kriza v Združenih državah Amerike: potek, vzroki in rešitve* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
6. Horvat, M. (2008, 28. november). Dr. Žarko Lazarevič, zgodovinar. *Mladina*. Najdeno 5. marca 2010 na spletnem naslovu http://www.mladina.si/tednik/200848/dr_zarko_lazarevi_zgodovinar.
7. Jukič, M. (2006). *Primerjava procesa tranzicije med Estonijo in Slovenijo* (diplomsko delo). Ljubljana: FDV.
8. Kordiš, T. (2010). *Vpliv recesije na populacijo naše mestne četrti*. Najdeno 14. junija 2010 na spletnem naslovu <http://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/4201004563.pdf>.
9. Koren, M. (2009). *Vpliv finančno-gospodarske krize na farmacevtsko industrijo – primer Krke, d. d.* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
10. Lazarevič, Ž. (2009a). *Plasti prostora in časa*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
11. Lazarevič, Ž. (2009b, junij). Bo tretjič hitreje konec? *Glas gospodarstva*.
12. Lenarčič, A. (2004). *Kritični pregled metod za izračun proizvodnih vrzeli* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
13. Zajc, M., Polajnar, J. (2009, maj). Za mastne dohodke lastne. *Mediawatch*. Najdeno 18. maja 2010 na spletnem naslovu <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/35/kriza/>.
14. Mrak, M. (2002). *Mednarodne finance*. Ljubljana: GV.
15. Mramor, D. (2009, 27. februar). Kriza bo Slovenijo močno prizadela. *Mladina*. Najdeno 11. avgusta 2010 na spletnem naslovu http://www.mladina.si/tednik/200908/kriza_bo_slovenijo_mocno_prizadela.
16. NLB. Ekonomsko okolje. (2010). *Glavni makroekonomski indikatorji Slovenije*. Najdeno 8. junija 2010 na spletnem naslovu <http://www.nlb.si/slovenija>.
17. OECD. (2009, julij). Ekonomski pregled – Slovenija 2009. *Policy Brief*. Najdeno 14. julija 2010 na spletni strani http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/OECD/OECD_Economic_Survey_2009_Policy_Brief_in_Slovenian.pdf.
18. Opara, E. (2010). *Primerjava sedanje gospodarske krize z največjo gospodarsko krizo prejšnjega stoletja* (diplomsko delo). Ljubljana: FDV.
19. Praprotnik M. (2002). *Privatizacija v državah v tranziciji in brezposelnost kot posledica* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
20. Samuelson, P., Nordhaus, W. (2002). *Ekonomija*. Ljubljana: GV založba.

21. Slovar. (b. l.) Najdeno 4. julija 2010 na spletnem naslovu <http://cekin.si/clanek/slovar/swap-posel.html?char=S>.
22. Služba vlade RS za razvoj in evropske zadeve. (2009, 5. november). Najdeno 10. maja 2010 na spletnem naslovu http://www.svrez.gov.si/si/aktualne_teme/aktivno_proti_financni_in_gospodarski_krizi/ukrepi_vlade_republike_slovenije_proti_financni_in_gospodarski_krizi/.
23. Strašek, S., Jagrič, T. & Špes, N. (2008, 12. december). Globalna finančna kriza v kontekstu asimetrične informiranosti in mentalitete mehurčka. *Zbornik referatov. Globalna finančna kriza in slovensko gospodarstvo*. Ljubljana: Zveza ekonomistov Slovenije.
24. Štiblar, F. (2008). *Svetovna kriza in Slovenci. Kako jo preživeti?* Ljubljana: Založba ZRC.
25. Štiblar, F. (b. l.) *Globalna kriza in Slovenija*. Najdeno 7. junija 2010 na spletnem naslovu <http://www.pf.uni-lj.si/media/stiblar.kriza.in.slovenija.pdf>.
26. Štor, M. (2002). Največje ekonomske krize in njihov vpliv na svetovne kapitalske trge (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
27. Tratnjek, M. (2002). *Ruska finančna kriza leta 1998* (diplomsko delo). Ljubljana: EF.
28. Krašovec, T. (2010). Deset let gospodarskega razvoja v samostojni Sloveniji. *Združenje Manager*. Najdeno 2. junija 2010 na spletnem naslovu <http://www.zdruzenje-manager.si/si/publikacije-dokumenti/strokovni-clanki/deset-let/>.
29. Vlada RS. (2009, 19. februar). Drugi paket protikriznih ukrepov. Najdeno 19. avgusta na spletnem naslovu <http://sindikat-smbrknss.si/wp-content/uploads/2009/02/vlada-rs-drugi-paket-protikriznih-ukrepov-1922009.pdf>.
30. Wikipedia. (2010, 18. januar). Slovenska tranzicija. Najdeno 15. maja 2010 na spletnem naslovu http://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenska_tranzicija.